

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/309768325>

TARİH-İ SAİD GİRAY'A GÖRE 18. YÜZYIL KIRIM HANLIĞI'NDA NOGAY ULEMASI

Enter title

Conference Paper · October 2015

CITATIONS

0

READS

825

1 author:

Derya Derin Paşaoğlu

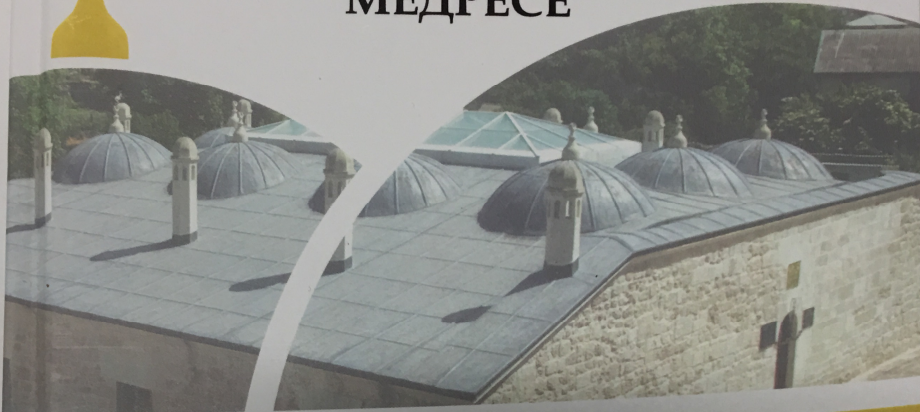
Karadeniz Technical University

20 PUBLICATIONS 9 CITATIONS

SEE PROFILE

**ЗЫНДЖЫРЛЫ
МЕДРЕСЕ**

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
**ИСЛАМСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В КРЫМУ:
ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЕХИ И ПУТИ ВОЗРОЖДЕНИЯ**

посвящённой 515-летию Зынджырлы медресе
и памяти его основателя Менгли Герай хана

10-12 октября 2015 г., г. Ялта

СОВЕТ МИНИСТРОВ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ
ЦРО ДУХОВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ МУСУЛЬМАН РЕСПУБЛИКИ КРЫМ И Г. СЕВАСТОПОЛЬ
ФОНД ПОДДЕРЖКИ ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ, НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
КРЫМСКОТАТАРСКИЙ МУЗЕЙ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ
КРЫМСКИЙ ИНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

Совет министров Республики Крым
Духовное управление мусульман Республики Крым и
г. Севастополь
Фонд поддержки исламской культуры, науки и образования
Крымскотатарский музей культурно-исторического наследия
Крымский инженерно-педагогический университет

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

международной научно-практической конференции

Исламское образование в Крыму: исторические вехи и пути возрождения

*посвящённой 515-летию Зынджырлы медресе
и памяти его основателя Менгли Герай хана*

10-12 октября 2015 г., г. Ялта

Симферополь
2016

УДК: 28-472-053.2 (477.75) «14/20».
ББК: 86.38 (2Рос.Крым)-6.

Редакционная коллегия:

А. Исмаилов
Э. Муратова
С. Эминова

Исламское образование в Крыму: исторические вехи и пути возрождения // Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой 515-летию Зынджырлы медресе и памяти её основателя Менгли Герай хана. – Симферополь, 2016. – 248 с. ISBN 978-5-9907963-8-6

В сборник включены материалы международной научно-практической конференции «Исламское образование в Крыму: исторические вехи и пути возрождения», посвящённой 515-летию Зынджырлы медресе и памяти её основателя Менгли Герай хана. Конференция проходила 10-12 октября 2015 г. в г. Ялта и собрала участников из России, Турции и Великобритании. Статьи сборника раскрывают вопросы развития исламского образования и просвещения в разные периоды истории Крыма: в период Золотой Орды и Крымского ханства, Таврической губернии и Крымской АССР. Определённое внимание уделено процессу возрождения исламского образования в современном Крыму.

Книга может представлять интерес для исследователей, изучающих историческую и современную проблематику ислама в Крыму, а также всем тем, кто интересуется историей Крыма и крымских татар.

УДК: 28-472-053.2 (477.75) «14/20».
ББК: 86.38 (2Рос.Крым)-6.

ISBN 978-5-9907963-8-6

© ЦРО Духовное Управление Мусульман Крыма
© Издательский дом «Терджиман»

СОДЕРЖАНИЕ

ИСЛАМ И НАУКА В ЗОЛОТООРДЫНСКИЙ ПЕРИОД КРЫМА...	4
<i>Керимов Исмаил.</i> Светское и религиозное образование в Крыму в XIII-XV вв.	4
<i>Измайлов Искандер.</i> Культ халифа Али в Улусе Джучи: к постановке проблемы.	10
<i>Исмаилова Миляуша.</i> Ислам и наука в Крыму в XIV веке (на основе Каландарнаме).	29
ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В КРЫМСКОМ ХАНСТВЕ	36
<i>Зайцев Илья.</i> Рукописи медресе Зынджырлы и его первоначальное название.	36
<i>Tezcan Mehmet.</i> Kırım-Bahçesaray'daki Zincirli Medrese ile Türkiye'deki Zincirli medreselerin bir mukayesesi hakkında.	43
<i>Paşaoğlu Derin Derya.</i> Tarih-i Said Giray'a göre 18. yüzyıl Kırım Hanlığı'nda nogay ulemaları.	97
<i>Ayhün Erşahin Ahmet.</i> Kırım'lı alim, meşayih, müverrih ve şuara biyografileri.	132
ИСЛАМСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ И КРЫМСКОЙ АССР	144
<i>Хабутдинов Айдар.</i> Джадидская реформа исламского образования как составная часть модернизационного проекта российских мусульман.	144
<i>Хайрединова Зарема.</i> Реформирование системы этноконфессионального образования крымских татар в XIX – начале XX вв. в деятельности Таврического магометанского духовного правления.	155
<i>Sevfi Kenan.</i> İsmail Gaspiralî'nin eğitim-öğretim (maarif) felsefesi.	170
<i>Пашаева Зарият.</i> Влияние крымскотатарской школы на исламское просвещение в Дагестане.	185
<i>Хайрулдинова Эльмаз.</i> Содержание профессионального мусульманского образования в Крымской АССР в 1920-е годы.	193
ИСЛАМСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ КРЫМУ	208
<i>Maksudoglu Melek.</i> Crimean Tatars' Islamic education in Uzbekistan (1944-1980).	208
<i>Муратова Эльмира.</i> Мусульманское образование в современном Крыму: приоритеты пути развития.	240
РЕЗОЛЮЦИЯ КОНФЕРЕНЦИИ	246

Paşaoğlu Derin Derya,
Yrd. Doç. Dr,
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
(Trabzon, Türkiye)

Tarih-i Said Giray'a Göre 18. Yüzyıl Kırım Hanlığı'nda Nogay Ulemaları

Altın Orda coğrafyasında Berke Han ile başlayan ve Özbek Han ile yerleşen Türk-İslâm kimliği coğrafyanın Fatih döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıyla devam etmiştir. Altın Orda coğrafyasının bakayalarından olan Nogay Uluğu, Altın Orda'nın İslâmî kimlik kazanmasında etkin rol oynayan Baba Toklas neslinden gelen Emir Edigü ve oğulları liderliğinde teşkilatlanmışsa da 1557'den sonra İsmail Mirza ve kardeşi Yusuf Mirza arasındaki görüş ayrılıkları Uluş'un parçalanmasının başlangıcı olmuştur. Ruslara muhalif olan Nogay Ulusları ve mirzalarının Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile işbirliği talepleri olumlu karşılanmış ve Kırım Hanlığı topraklarında kendilerine yer gösterilmiştir. Hanlık topraklarının doğusundan batısına kadar farklı bölgelerde Kuban, Yedisan ve Bucak Nogayları vd isimlerle anılan Nogaylar Kırım Hanlığı'nın askeri kadrosunda ehemmiyetli role sahip olmuşlardır. Karaçi Beyleri olarak bildiğimiz Kırım'ın yönetim unsurları arasındaki

siyasi yerlerini muhafaza ederken yetişen ulemasıyla da ilmiye sınıfındaki yerlerini almışlardır. Türk-İslâm kimliğinin önemli bir unsuru olan ulema ise âlim kelimesinin cem'i olup, şeriatın araştırmacıları (fakihler), İslâm hukukunun tatbikatçıları (kadılar) ve ammenin ibadet işleri ile medrese de eğitim verenler (müderrisler) gibi anlamları ihtiva etmektedir. Yedisan ve Bucak Nogaylarına mensup âlimler de gerek fetva makamında müftülük- gerekse kadılık makamında görev almışlardır. Kendi kabileleri içinde ders vererek müderrislik yapmışlardır. Kırım'da devirlerinin ulemasından eğitim almalarının yanı sıra İstanbul'dan eğitim aldıkları da görülmektedir. Nogayların Kırım Hanlığı'ndaki rolleri ve Nogay ulemaları hakkında en ayrıntılı bilgileri içeren eser, Kırım'ın yerli kaynaklarından Tarih-i Said Giray adlı eserdir. Bildirimizde, Tarih-i Said Giray esas kaynak olmak üzere Kırım yerli kaynaklarındaki bilgilere dayanarak 18. Yüzyıl Nogay ulemaları tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Nogay, Ulema, Yedisan, Bucak.

GİRİŞ

İnsanları millet yapan ve milletleri ayakta tutan şüphesiz milli kültürleridir. Kültür milletin sahip olduğu değerlerle oluşan ve geleceğe aktarılan birikimler bütünüdür. Bu aktarılışın bir yönünü; kültürel bilgilerle donatılmışlar tarafından yetiştirilen gerek dönemin toplumuna hizmet eden gerekse gelecek nesilleri eğiten âlimler sınıfı üstlenirken diğer yönünü ise milletin, değerlerini özümsemiş, toplumsal hassasiyet ve asabiyete sahip ilim insanlarının eserleri ve eserlerin gelecek nesillere ulaştırılması üstlenmiştir. Kırım Hanlığı coğrafyasında da söz konusu vazifeyi yapan ulema sınıfı ve onlara ait oldukça ehemmiyetli yerli kaynaklar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Tarih-i Said

Not: Bildiri kitabında dipnotlar metnin altında basılmamış (sonnot olarak da verilmemiş) ihmal edilmiş, bu nedenle, diğer sayfaları kitaptan değil elimizde mevcut olan word dosyasından ilave ettik.

TARİH-İ SAİD GİRAY'A GÖRE
18. YÜZYIL KIRIM HANLIĞI'NDA
NOGAY ULEMASI

Derya DERİN PAŞAOĞLU*

ÖZ

Altın Orda coğrafyasında Berke Han ile başlayan ve Özbek Han ile yerleşen Türk-İslâm kimliği coğrafyanın Fatih döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıyla devam etmiştir. Altın Orda coğrafyasının bakayalarından olan Nogay Ulusu, Altın Orda'nın İslâmî kimlik kazanmasında etkin rol oynayan Baba Toklas neslinden gelen Emir Edigü ve oğulları liderliğinde teşkilatlanmışsa da 1557'den sonra İsmail Mirza ve kardeşi Yusuf Mirza arasındaki görüş ayrılıkları Ulus'un parçalanmasının başlangıcı olmuştur. Ruslara muhalif olan Nogay Ulusları ve mirzalarının Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile işbirliği talepleri olumlu karşılanmış ve Kırım Hanlığı topraklarında kendilerine yer gösterilmiştir. Hanlık topraklarının doğusundan batısına kadar farklı bölgelerde Kuban, Yedisan ve Bucak Nogayları vd isimlerle anılan Nogaylar Kırım Hanlığı'nın askeri kadrosunda ehemmiyetli role sahip olmuşlardır. Karaçi Beyleri olarak bildiğimiz Kırım'ın yönetim unsurları arasındaki siyasi yerlerini muhafaza ederken yetişen ulemasıyla da ilmiye sınıfındaki yerlerini almışlardır. Türk-İslâm kimliğinin önemli bir unsuru olan ulema ise âlim kelimesinin cem'i olup, şeriatın araştırmacıları (fakîhler), İslâm hukukunun tatbikatçıları (kadılar) ve ammenin ibadet işleri ile medrese de eğitim verenler (müderrisler) gibi anlamları ihtiva etmektedir. Yedisan ve Bucak Nogaylarına mensup âlimler de gerek fetva makamında-müftülük- gerekse kadılık makamında görev almışlardır. Kendi kabileleri içinde ders vererek müderrislik yapmışlardır. Kırım'da devirlerinin ulemasından eğitim almalarının yanı sıra İstanbul'dan eğitim aldıkları da görülmektedir. Nogayların Kırım Hanlığı'ndaki rolleri ve Nogay ulemaları hakkında en ayrıntılı bilgileri içeren eser, Kırım'ın yerli kaynaklarından Tarih-i Said Giray adlı eserdir. Bildirimizde, Tarih-i Said Giray esas kaynak olmak üzere Kırım yerli kaynaklarındaki bilgilere dayanarak 18. Yüzyıl Nogay ulemaları tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Nogay, Ulema, Yedisan, Bucak.

* Yrd. Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon/Türkiye

GİRİŞ

İnsanları millet yapan ve milletleri ayakta tutan şüphesiz *milli kültürleridir*. Kültür milletin sahip olduğu değerlerle oluşan ve geleceğe aktarılan birikimler bütünüdür. Bu aktarılışın bir yönünü; kültürel bilgilerle donatılmışlar tarafından yetiştirilen gerek dönemin toplumuna hizmet eden gerekse gelecek nesilleri eğiten âlimler sınıfı üstlenirken diğer yönünü ise milletin, değerlerini özümsemiş, toplumsal hassasiyet ve asabiyyete sahip ilim insanlarının eserleri ve eserlerin gelecek nesillere ulaştırılması üstlenmiştir. Kırım Hanlığı coğrafyasında da söz konusu vazifeyi yapan ulema sınıfı ve onlara ait oldukça ehemmiyetli yerli kaynaklar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Tarih-i Said Giray¹ adlı eserdir. Eser 18. Yüzyıla ait olup müellifi hakkındaki bilgilerimiz çoğunlukla müellifin eserlerinden derlenmiştir. Divan-ı Sa'id Giray adlı eserin de sahibi olan müellif hakkında, eser üzerine çalışma yapan Karaköse,² Said Giray mahlasının Saadet Giray'a ait olması ihtimali üzerinde durmuştur. Öte yandan Said Giray'ın Selim neslinden geldiğine ve Saadet Giray'ın oğlu olup, sultan olduğuna işaret eden dizelerin varlığından da bahsetmiştir.

Bizüz ol şâ'ir-i mâhir Sa'îdâ nola çarh içre
Sa'âdet Hân-zade ibn-i el-hâc Selim Hân olsak.³

Dizelerde de açıkça ifade edildiği üzere Said Giray, Selim Giray Han'ın torunu ve Saadet Giray Han'ın oğludur. Zira Abdülgaffar Kırımî'nin Umdetü'l-Ahbar adlı eserinde Selim Giray oğlu Saadet Giray Han'ın çok sayıda oğlu olduğu ifade edilir ve en çok bilinen altı oğlunun ismini sıralanır ki sonuncusu Said Giray'dır.⁴ Ayrıca Said Giray Divanında Rum topraklarında olduğuna dair çok sayıda dize vardır. Rumeli'nde bulunmaktan kastedilen dönem hakkındaki bilgilerimiz kesin değildir. Ancak Said Giray Rumeli'de yaşamaktan mutlu değildir ve zor günler geçirmiştir. Divanında, fazlasıyla maddi sıkıntı çektiğini, ilme, sanata değer verilmediğini belirten Said Giray ekâbirin cimriliğine vurgu yapmış ve şiirlerinde kendisini yabancı hissetmesini işlemiştir.

¹ Said Giray, *Tarih-i Said Giray*, Staatbibliothec zu Berlin, Hs.or. 923, 87r.-135r.

² Saadet Karaköse, *Said Giray Divanı*, Denizli 2001, s. XV.

³ Karaköse, *a.g.e.*, s. XVI.

⁴ Abdülgaffar Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr*, Haz. Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014, s. 211.

Nogaylar arasında bulunması meselesine gelince; Mengli Giray Han'ın tahta ikinci kez çıkışında (1737-1740) Said Giray'ın abisi nureddin Salih Giray, Bucak seraskeri olarak atanmıştır.⁵ Salih Giray'ın rahatsızlığı⁶ üzerine Said Giray'ın diğer abisi Halim Giray'ın nureddin ve Bucak seraskeri olarak atandığını görüyoruz. (H. 1151-M.1739)⁷ Halim Giray Han'ın Kırım tahtında olduğu dönemde ise müellif Said Giray 1755-1758 yılları arasında Yedisian Nogaylarının seraskerliği görevine getirilmiştir.⁸ *Gülbin'i Hanân*'da gençliğini Rumeli'de geçiren Sa'id Giray'ın Yedisian seraskerliğine getirildiğinde Tatar merasimlerine, adetlerine hâkimiyeti olmaması nedeniyle kabileda itaati sağlayamadığı ifade edilmiştir.⁹ Ancak gerek kendi seraskerliği gerek kardeşlerinin kendinden önce erken tarihlerde Bucak seraskerliği vazifeleri müellife 18. Yüzyılın başından itibaren bölgenin siyasi, ilmi ve kültürel yapısını gözlemleyebilme imkânı sunmuştur. Dolayısıyla söz konusu eser Nogaylar, Nogay kültürü, Nogay uleması ve şeyhleri, Kırım Uleması ve Nogayların Kırım Hanlığı'ndaki yeri meselesine ışık tutacak veriler içermektedir.¹⁰ Bildirimizde de müellifin bize ulaştırdığı bilgiler arasında yer alan Bucak ve Yedisian Nogay uleması üzerinde durulacaktır.

I. Nogaylar

Yedisian ve Bucak Nogaylarının kimliği ve yaşadıkları coğrafya, gerek Nogay ulemasının vazifesi, gerekse Kırım Hanlığı'ndaki rollerinin tespiti meselesinde öncelikli izah edilmesi gereken konudur. Altın Orda coğrafyasının bakayalarından olan Nogay Ulusu, Altın Orda'nın İslâmî kimlik kazanmasında etkin rol oynayan Baba Toklas neslinden gelen Emir Edigü ve oğulları liderliğinde teşkilatlanmıştır. Ancak 1549'da Şihmamay'ın ölümünden sonra Nogay Ulusu'nun başına Yusuf Mirza geçmişse de kardeşi İsmail Mirza ile arasındaki görüş ayrılıkları Ulus'un parçalanmasının başlangıcı olmuştur. Zira Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı ile Moskova'ya karşı oluşturulan ittifaka katılan Yusuf Mirza, 1555'te Ruslardan destek alan İsmail Mirza tarafından

⁵ Halim Giray, *Gülbin-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi)*, Değerlendirme, Metin-Tıpkı Basım, Yay. Haz. Alper Başer, Alper Günaydın, İstanbul 2013, s. 87.

⁶ *Gülbin-ü Hânân*'da öldüğü ifade edilmiştir. Halim Giray, *a.g.e.*, s. 88

⁷ Bu bilgileri aldığımız Umdetü'l-Ahbâr H.1161 (M.1748)'de tamamlanmıştır ve dolayısıyla Said Giray'ın görev bilgisine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Zira Tarih-i Said Giray'ın telif tarihi H. 1170-71 (1756/7-1757/8), Kırımî'nin eserinden yaklaşık 10 yıl sonra yazılmıştır.

⁸ Barbara Kellner, "Crimean Tatar and Nogay Scholars of The 18th Century", *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries*, Berlin 1996, s. 279.

⁹ Halim Giray, *a.g.e.*, s. 96; Nicole Kançal-Ferrari, *Kırım'dan Kalan Miras, Hansaray*, İstanbul 2005, s. 22.

¹⁰ Eser Barbara Kellner tarafından çalışılmıştır. Barbara Kellner-Heinkele, *Aus den Aufzeichnungen des Sa'id Giray Sultan*, Hamburg 1975.

tuzığa düşürölerek öldürölümüştür.¹¹ Bu tarihten sonra Yusuf Mirza oğullarının ve diğler İsmail Mirza muhaliflerinin İdil'in batısına geçtikleri ve zaman içerisinde Tuna boyuna kadar yayıldıkları görölmeğektir.

Nogaylardan Edigü neslinden Musa Mirza'nın Şerife Sultan Hatun'dan¹² olan; Mamay, Alçağır, Togan ve Şaydak olmak üzere dört oğlu'nun neslinin 18. yüzyılda Akkirman'da olduğunu göröluyoruz. Zira 1557-1558'de Alçağır oğlu Orak oğlu Kadı Mirza ve Yusuf Mirza'nın oğulları Mamayoğulları ile birlikte İdil'in batısına geçmiş ve *Küçük (Kiçi) Nogay Ulusu*'nun içinde yer almışlardır.¹³ Devlet Giray'a sığınan bu Nogaylar Han tarafından Azak çevresine yerleştirilmişlerdir. Ancak Özü kazaklarının hanlık arazisine hücumları için tedbir alınması gerekliliğı üzerine Nogaylar Azak çevresinden alınarak, Özü'nün batısına Turla ve Tuna boyuna nakledilmişlerdir. Nogaylardan yedi uruğun Bucak sahasına nakledilmeleri üzerine buralara Yedisana adı verilmiştir. Akkirman Adası'ndaki Orakoğulları ise Alçağır oğlu Orak neslidir. Orak'ın oğullarından Gazi Mirza *Küçük Nogay Ulusu*'nu tesis etmişken, diğler oğlu Karaşay Akkirman'a gelmiştir. Akkirman'da Orakoğlu olarak bilinenler bu Karaşay'ın oğullarıdır.¹⁴ Yine Orak oğlu Gazi'nin oğlu Kan Mirza ve onun oğlu Davibek ve Akbibi Mirzalar¹⁵ da Akkirman'a gelip, Karaşayoğluna hısım olmuşlardır.¹⁶ 1608-1751 yılları arası Kırım Kadı Sicil Kayıtlarında Akkirman nüfusu içerisinde Orakoğullarının varlığı görölmeğektir.¹⁷ Selim Giray Han H. 1111 (1699-1700) yılında tahta çıktığında Bucak seraskeri olan kardeşi Gazi Giray, Orak ve Mamay oğullarının beslemesidir (Gazi Giray'ın atalıklarıdır)¹⁸ Nitekim esas konumuz olan Bucak ulemasından Abdullah Efendi Orakoğlu'ndan Halim Efendi'nin oğludur.¹⁹ Dost Membet Efendi ve Abdullah

¹¹ Novoselskiy, A. A., *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, Tercüme: Kemal Ortaylı, Yay. Haz: Erhan Afyoncu-İlyas Kamalov, TTK Yay., Ankara 2011, s. 8; Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, İstanbul 2007, s. 59; Akdes Nimet Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yay., Ankara 2002, s. 282.

¹² Musa Mirza'nın Hanzade Hanımdan; Canarslan, Şıkımamay, Şagim, Abdullah, **Yusuf ve İsmail** olmak üzere 6 oğlu vardır. Kırımî, *a.g.e.*, s. 236, 241.

¹³ A. Zeki Velidi Togan, *Türk İli (Tükistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1947, s. 142.

¹⁴ Kırımî, *a.g.e.*, s.236-241.

¹⁵ Baki Bey, Davibek (Divey) ve Akbibi Mirzaların Azak ve çevresinde iken Sahib Giray Han ile mücadeleleri *Tarih-i Sahip Giray Han* adlı eserde ayrıntılı anlatılmıştır. Bkz. Sahib Giray, *Tarih-i Sahip Giray Han*, Haz. Özay Gökbilgin, İstanbul 2000, s. 51-60.

¹⁶ Kırımî, *a.g.e.*, s. 236, 241.

¹⁷ Ömer Bıyık, *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi [1600-1774]*, Ötüken Yay, İstanbul 2014, s. 97.

¹⁸ Kırımî, *a.g.e.*, s.154-155

¹⁹ Said Giray, *a.g.e.*, v.101-b.

Efendiler de Akkirman'dan olup, Akkirman ulemasından eğitim almışlar, yine burada kadılık ve müftülük yapmışlardır.²⁰

Bucak²¹ ve Akkirman'ın idari teşkilatlanması, II. Bayezid döneminde Akkirman'ın alınması ve Kırım hanının yardımlarına karşılık 40.000 kadar Tatar'ın Akkirman ve çevresine yerleştirilerek vergiden muaf tutulmasıyla başlamıştır. Kanuni döneminde ise, 1538'de Petru Rares'in yenilgisiyle Prut ve Turla arasındaki kara parçası *Bucak* adı altında idari bir bölge olarak teşkilâtlandırılmış ve sancak hüviyetiyle Akkirman'a bağlanmıştır. Bucak arazisi üzerine kurulmuş köy ve küçük kasabalarda Nogay ve Tatarlar'ın hâkimiyette olmalarına karşılık Akkirman, İsmail ve Kili gibi idarî-ticarî merkezlerde Anadolu lehçesi konuşan Türkler çoğunluktadır ve bunların önemli bir bölümü Anadolu ve Rumeli'den gelmişlerdir.²² Bucak bölgesinin isminin kaynaklara *Bucak Tatarı*²³ olarak yansması bölgedeki Tatar varlığının etkisini gösterirken, bölgedeki Nogayların da Bucak Nogayları olarak anılması Nogay varlığının bölgede kalıcı hâkimiyeti ile alakalı olmalıdır.

Kaynağımız Tarih-i Said Giray'da Nogay uleması için kullanılan bir diğer tanımlama ise Yedisian'dır. *Yedisian* adı, yedi tümen²⁴ manasında olup, yetmiş bin asker veya aul veya kazan olarak kullanılmış ve Altın Orda Hanlığı'nın sol kol uruğlarını tanımlamıştır. Altın Orda hanı Barak Han'ın Edigü oğlu Mansur Mirza ile olan mücadelesinde Yedisian halkını Barak Han'ın nökerleri olarak görüyoruz. Nitekim Mansur Mirza'nın ölümünde onların tahrikinin olması, Edigü oğlu Gazi Mirza'nın Yedisian halkına sınırsız eziyet etmesine sebep olmuştur. Gazi Mirza'nın ölümünün ardından Barak Han'ın ölümüyle Küçük Muhammed Han tarafından İdil boyu, Saraycık ve Astrahan çevresindeki uruğlar sol kolda toplanmıştır. Nogay Ulusu'nun teşekkülünde etkin olan bu uruğlarla birlikte Yedisian ismi de *Küçük Nogay Ulusu* ile Kuban boyuna

²⁰ 1484 yılında II. Bayezid döneminde fethedilen Akkirman, Rumeli Beylerbeyliğine bağlı bir sancak iken, 1593 yılında yeni kurulan Özi Eyaletine dâhil edilmiştir. Dinyester (Turla) Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerdeki göl olan körfezin kenarındadır. Mustafa L. Bilge, "Akkirman", *İA*, cilt:2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, s.269; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s.15.

²¹ Bucak bölgesi, doğusunda Karadeniz, kuzeyinde Turla (Dinyester) Nehri, güneyinde Tuna Nehri ve batısında Boğdan Vilâyeti bulunan Akkirman, Kili ve İsmail şehirleri arasında kalan düzlük bölgedir. Alper Başer, *Bucak Tatarları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010, s. 4.

²² Kemal Karpat, "Bucak", *İA*, cilt: 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul 1992, s. 341. Söz konusu Türk nüfusunun varlığı coğrafyada Selçuklu ve Osmanlı eğitim geleneğinin devamlılığı açısından göz önünde tutulmalıdır.

²³ Başer, *a.g.t.*, s.1.

²⁴ Bir Tümen: on bin, yedi tümen yetmiş bin kazandır. Kesbî Haşim Mehmed Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, Hazırlayan: Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı Yay., İstanbul 2012, s. 17.

ve Kırım Hanlığı topraklarına taşınmıştır. Musa Mirza'nın oğulları Şagim ve Abdullah Yedisian halkının mirzalarıdır.²⁵

Kırım Hanlığı topraklarında yerleştirilen Yedisian Nogaylarını Kuban'dan Turla'ya kadar geniş bir alanda görmek mümkündür. Öte yandan Kırım ordusunun sağ kolunda ve kalgay sultanın mahiyetinde ordunun önemli bir gücünü teşkil ettikleri görülür. H.1119 (M.1707-1708) yılında Yedisian, Yediçeki ve Kasayoğlu Nogayları, Kuban Nehri'nin Elburz Dağı'ndaki çıkış yerinden başlayarak Temrük Kalesi'ne kadar olan yirmi beş konak mesafede ve ayrıca Celençekler Nehri, Orp ve Laba Nehirleri ile Şahakûçe Nehrinin etrafında, oldukça mamur ve âbâd, dillere destan bir güçtedirler. Kırım Han'ı bu yıl yaptığı Çerkes seferi için Nogaylardan çok sayıda asker almıştır.²⁶ Ruslar karşısında kazanılan (H. 1123, M.1711) zaferinin ardından Kuban boyuna Kırım Şirin Mirzaları ile birlikte gittiğini bildiren Kırımî, Kuban boyundaki Yedisian Nogayları arasında kışı geçirdiklerini anlatmıştır ki, Yedisian Nogaylarının bir kısmının 18. Yüzyılın başında Kuban boyunda olduklarını görüyoruz.²⁷ Kırım askerinin Osmanlı ile İran seferine gitmesini fırsat bilen Rusların H. 1148 (1735-36) yılında Kırım'a girmek istediği sırada Or taşrasında bulunan Yedisian halkının toplanıp, Kırım'a gelerek, askersiz kalan Or savunmasına kalabalık bir askerle destek verdikleri görülür. Öte yandan bu işgale yetişen Kırım ordusunun sağ kolunda kalgay Fetih Giray Sultan'ın mahiyetinin tamamı yine Yedisian askeridir.²⁸

Kırım Hanlığı topraklarının doğusundan batısına kadar farklı bölgelerde Kuban, Yedsan, Cemboyluk, Bucak Nogayları ve diğer isimlerle anılan Nogaylar Kırım Hanlığı'nın askeri kadrosunda ehemmiyetli role sahip olmuşlardır. Karaçi Beyleri olarak bildiğimiz Kırım'ın yönetim unsurları arasındaki siyasi yerlerini Mangıt ve Mansoroğulları olarak muhafaza ederken yetişen ulemalarıyla da ilmiye sınıfındaki yerlerini almışlardır.

²⁵ Togan, *a.g.e.*, s. 143; Kırımî ise sadece Abdullah'ı Yedisian halkının mirzası olarak verir. Kırımî, *a.g.e.*, s.236

²⁶ Kırımî, *a.g.e.*, s. 164.

²⁷ Kırımî, *a.g.e.*, s.176.

²⁸ Kırımî, *a.g.e.*, 200. Kırımî, Rusların Kırım'a girmesi sırasında yapılan şehir savunmasına katılmış, eserinde gözlemlerini aktarmıştır.

II. Nogay Uleması

Ulema kavramı, yararlı tüm ilimlerle uğraşan ve Allah'ın tüm emir ve yasakları karşısında derin sorumluluk taşıyan herkesi kapsamaktadır. İnanç ve takvadan yoksun kişiler kültür ve bilgi sahibi olsalar da *ulema* sayılmazlar.²⁹ *Ulema* kelimesi *âlim*'in çoğulu olup, *âlimler*, ilim sahipleri manasındadır ve *müderris*, *kadı* gibi ilmiye sınıfı mensuplarına denir.³⁰ Osmanlı Devleti de kanun, hüküm, ferman ve uygulamada dinî anlayışın dışına çıkmamak için kuruluşundan itibaren İslâm fihhına (hukukuna) hâkim ulemaya devlet idaresinde yer vermiş ve ilk devlet teşkilâtını ilmiye sınıfına oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, ilmiye sınıfını yetiştirdiği medreselerini Anadolu Selçuklu Devleti'nden örnek almıştır. Büyük Selçuklu medreselerini örnek alan Anadolu Selçuklu Devleti de Anadolu'da Osmanlı Devleti medreseleri için temel oluşturacak çok sayıda medrese kurmuştur.³¹ Nitekim Nogay ulemasının eğitim anlayışı ve ahlâkı da; bu ulemanın devrin Kırım ulemasından³² ders alması, Kırım ulemasının ise Osmanlı geleneğini devam ettirmesi hasebiyle Büyük Selçukludan bu yana devam eden geleneğin Nogaylardaki yansımasıdır.

Kırım'da özellikle Kefe ve Bahçesaray'da Osmanlı kültürü tarzını hayatın en koyu çizgileriyle görmek mümkündür.³³ Zira Osmanlı Devleti Kırım'ı bütünüyle Osmanlı sistemine bağlamak yerine sadece stratejik kalelere³⁴ yerleşerek geri kalan yerleri Kırım hanlarının idaresine bırakmıştır. Diğer kontrol mekanizmalarını da³⁵ aktif olarak kullanan Osmanlı Devleti, Osmanlı tarafına çekilmiş ulema ile halkı Osmanlı idaresine yönlendirmiştir. Söz konusu kontrol mekanizmasının uygulanması Büyük Selçuklu Devleti'ndeki Nizamiye Medreseleri örneğinde de görüleceği üzere, büyük kitleleri kontrol etmede ulemanın gücünün yönetimde kullanılmasıdır. Nogay ulemasının Kırım ve Osmanlı kültürü ve eğitim anlayışında olduğunun bir diğer delili ise Bucak

²⁹ Abdülcelil Candan, *Ulemanın Gücü*, Van 2003, s. 21.

³⁰ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2000, s. 119.

³¹ Akif Akto, "Osmanlıda Medrese-İktidar İlişkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 27, Volume: 6 Issue: 27, Yaz 2013 Summer 2013, www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581, s. 41. (41-49?)

³² Kırım Uleması için bkz. Bursalı Mehmet Tahir, Kırım Müellifleri, Haz. Mehmet Sarı, Ankara 1990; Said Giray, *a.g.e.*, v. 99-102; Kellner-Heinkele, *a.g.e.*, s.228-230.

³³ İlber Ortaylı, "Türkiye'de Kırmımlı Aydınlar", *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, Editör: Oktay Aslanapa, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2003, s. 62.

³⁴ Azak, Mankup, Taman ve Kerç Kaleleri ve çevrelerinden Kefe Sancağı oluşturulmuştur. Ahmet Türk, "Kırım Hanlığı'nda İslâmiyet", *Doğu Avrupa Türk Mirzasının Son Kalesi Kırım*, Editör: Yücel Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2015, s. 134.

³⁵ Osmanlı Devleti'nin kullandığı diğer kontrol mekanizmaları;-Hanlık ordusuna top kısıtlaması getirmek, -Karaçi Beylerini hanın otoritesini dengelemek amacıyla desteklemektir. Türk, a.g.m., s.135.

ulemasından Kan Membet Efendi ve Alimcan Efendi'nin İstanbul'da eğitim alıp döndükten sonra İsmail Kazası'nda ve karyelerde müderrislik yapmalarıdır. Nitekim Nogay ulemasının Akkirman'dan sonra Kırım'daki eğitim merkezi olarak ağırlıklı olarak Bender olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı mensupları hukuk, eğitim ve dinî alanları karşılayan İslâmî ilkeleri otorite nezdinde sürekli diri tutma çabası içerisinde olmuşlardır. Medresede yüksek tahsil görerek *icazetname* alan toplumsal, dini ve politik alanlarda önemli rol oynayan sosyal bir zümreyi temsil eden ulema, hukukun yorumlayıcısı ve uygulayıcısı olarak *müftülük* ve *kadılık* olmak üzere iki önemli görevle ön plana çıkmaktadır.³⁶ Kırım Hanlığı'nın devlet teşkilatında görev alan ulema sınıfının unvanlarının sıralaması ise; *Han'ın müftüsü, kadıaskeri, divan efendisi*; ardından *kalgayın kadısı, Bahçesaray'ın (yani nureddinin) kadısı, Orbeyi seraskerinin kadısı ve Bucak, Kuban ve Yedisian seraskerlerinin kadıları* şeklinde olmuştur.³⁷

Osmanlı Devleti'nde, müderrislik rütbesi *mevleviyet* ve *kazaskerlik* yolu olduğundan bu rütbeyle vâsıl olmak bir hayli malûmata ve liyakata sahip olmaktan başka uzun zaman *danişmend* olarak medreselerde eğitim almayı gerektirmiştir. Talebeden biri danişmend olmak isterse ilkin ulemadan bir zata varıp hariç derslerini, mukaddemât-ı ulûmu öğrendikten sonra, o zatın vasıtasıyla derecesi daha yüksek müderrislerden birisine intisap ederek dâhil derslerini görerek sahn dersleri için liyakat kazanması beklenmiştir. Sahn derslerinden mezun olan talebe aşağı dereceli medreselerden birine müderris tayin olabilecektir. Müderrisliğe geçmeden kadılığı tercih edenler kazalara kadı olarak kazasker tarafından atanmıştır. Kazanın askeri işleri hariç, idarî, hukukî ve mahallî işleri kadılar tarafından görülmüştür.³⁸ Kadıların görevi dil, din, mezhep ayırımına bakmaksızın şahısların aralarındaki sorunları gidermek ve haklıyla haksızı birbirinden ayırarak gerekli cezayı tanzim etmektir. *Tarih-i Said Giray*'da tanıtılan Bucak ve Yedisian ulemasından sadece bir tanesinin bu süreçten geçmediğini görüyoruz. Yedisian Nogaylarından Nökes Kabilesi'nden olan Gence Efendi ilkin Kırım ulemasından ilim tahsil etmiş ancak daha sonra medreseye devam etmeyip, piri olan Muhlis Mehmed Ağa, Yedisian kaymakamı olunca onun kadısı olmuştur. Ancak eserde

³⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)*, çev. R. Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 178.

³⁷ Kañçal-Ferrari, *a.g.e.*, s.19.

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 2014, s. 99, 273.

Fıkıh-ı şerifteki kemal-i mahareti vurgulanmıştır. Said Giray kendisinin dahî zaman zaman Yedisana içerisindeki cenîler hususunda istişare için Gence Efendi'yi davet ettiğini belirtmiştir.³⁹ Bu istisna dışında Nogay ulemasının yetişmesinde danışmend usulünün uygulandığını gösteren örnekler bulunmaktadır. Abdülkerim Efendi asrın ulemasından ilk tahsilini aldıktan sonra Bender müftüsü Davud Efendi'den tefsir ve adabını tamamlamıştır. Yine Nuri Efendi, Bender'de Dağıstanî Muhammed Efendi'den kırâat tahsil etmiştir. Ardından İstanbul'a gitmiş dönünce de Davud Efendi'den eğitim almıştır. Abdürrezzak Efendi ise ilk eğitimini Küçük Abdullah Efendi'den almıştır.

Osmanlı Devleti'de klasik bilim geleneğinin oluşum sürecinin başlangıcı kuruluş döneminde daha ziyade düşünce yapısını sağlamlaştıran kelâmî-felsefî, tasavvufî ve dinî konularda eserler üzerinden olmuştur. Osmanlı kültür muhitinde aklî ilimlerde ilk eserler, XV. asrın başlarından itibaren görülmektedir. Osmanlı âlimleri kuruluşundan yaklaşık bir asır sonra riyazî ve tabîî bilimlerde el-sine-i selasede (Türkçe, Arapça ve Farsça), eserler vermeye başladıkları görülür.

Klasik Bilim Geleneğinin oluşum sürecinde etkin bir isim olan Kadızâde-i Rûmî, *Şerhü Eşkâli't-Te'sis* adlı eserinin mukaddimesinde, *kainatın yaradılışını ve sırlarını düşünen filozofların, dinî meselelerde fetva veren fakihlerin, devlet işlerini yürüten memurların ve yargı işlerine bakan kaduların geometri bilmelerinin gereği* üzerinde durmakta ve böylece felsefî, dünyevî ve uhrevî işlerde riyazi ve tabii bilimlerin lüzumuna işaret etmektedir. Kadızâde'nin yukarıda belirtilen bilim anlayışı, Osmanlı âlimlerinin temel düşüncelerini oluşturmakta ve bu anlayış modernleşme dönemine kadarki klasik Osmanlı biliminin karakterini yansıtmaktadır.⁴⁰ Bucak ulemasından Abdullah Efendi'nin bu geleneği devam ettirdikleri görülmektedir. Zira Said Giray Abdullah Efendi'nin kadılığına ve âlimliğine yakışır biçimde cüz'iyâtta *Rub'ı Daira u Mukantarât*'a kâmil olduğunu vurgulamıştır.⁴¹ *Rub'ı Daira u Mukantarât* adlı alet bir tarafı *rub'u'l-müceyyeb* bir tarafı da *rub'-ı mukantarât* olarak kullanılan, *Hint dairesi* veya *Türk tahtası* olarak da bilinen *Rub'ı tahtası* olup, astronom ve matematikçilerin ellerinden bırakmadıkları bir alettir. Tahtanın *rub'-ı müceyyeb* tarafı, çarpma, bölme, karekök ve küp kök alma gibi matematik işlemler yanında sin, cos, tg ve cotg gibi trigonometrik fonksiyonların hesaplanması işi için kullanılır. *Rub'ı-mukantarât* tarafı ile

³⁹ Said Giray, *a.g.e.*, v. 102-b/30

⁴⁰ İhsanoğlu, Ekmeleddin ve Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Bilim Geleneğinin Tarihçesi", *Türkler*, c. XI, Ankara, 2002, s. 155.

⁴¹ Said Giray, *a.g.e.*, v.101-b/32.

ise astronomi ile ilgili gözlemler özellikle; Güneşin irtifai, yıldızların uzaklığı, öğle vaktini ve zaman hesaplama ve (kıblenin) yön bulma gibi fonksiyonlarını yerine getirmede kullanılır.⁴²

Kırım Hanlığı da Türk-İslâm dünyasının parçası olması hasebiyle Kırım’da müftülük makamı oldukça ehemmiyetli, merkezî bir mevkie sahiptir. Bütün işlerde müftünün fetvası gereklidir. Söz konusu ehemmiyeti Halim Giray, eseri Gülbin-i Hanân’da; “*Tatar hanları ahkâm-ı şeriyeye pek ziyade riâyet ederlerdi. Ulûm-ı şeriyeye (şer’i ilimlere) en çok vukufu olan bir zat dolgun bir maaş bol bir tayinat ile kadıasker nasb olunurdu. Kadıasker davalardan, fetvalardan beş para almaksızın ahâlinin bi’l-cümle maslahatını görürdü*” ifadeleriyle izah etmiştir.⁴³ Nitekim Said Giray’da Nogay uleması Dost Membet Efendi’yi azledildikten sonra dahî hanesine çekilen, zamanını ibadetle geçiren ve fetva hizmeti veren faziletli bir ihtiyar olarak tanıtmıştır. Fetva hizmeti ulemanın ilmi sorumluluğu olmuştur.

Kırım Hanlarının mezhepleri hanefî’dir. Taşra vilâyetlerde Nogay kabileleri arasında Şâfi’i mezhebinden olanlar da vardır. Evliya Çelebi, özellikle Or ve Kuban boyunda olan Ulu Nogay, Şıdak Nogay, Urumbet Nogay, Geçdi Nogay, Mansurlu, Sincivitli, Mankıt, Çobaneli, Nevruzeli ve Deveyli Nogaylarının şâfi mezhebinden olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Tatarlar arasında sufilik yaygındır.⁴⁵ Sufilerin *Halvetiyye*, *Kaadiriyye* okumuşların ise *Nakşibendî* ve *Mevlevilik* gibi tarikatlarda toplandığı görülmüştür.⁴⁶ Bu yönüyle Bosna’ya benzeyen Kırım’da, Girit ve Arnavutluk’tan farklı olarak Bektaşî dergâhına tesadüf edilmemiştir. Nitekim Yedisana Uleması Ali Efendi’nin, tarik-i Nakşibendiye Buharalı Nurullah Efendi’ye intisap edip, ondan ders aldığı

⁴² İhsanoğlu; Kaçar, a.g.m., s. 165.

⁴³ Halim Giray, a.g.e., s.15, Erşahin Ahmet Ayhün, Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri, İstanbul 2014, s. 64.

⁴⁴ Alper Başer; “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Nogaylar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2 (Kış) 2011, s.122. Evliya Çelebi, Karasu’daki halkın çoğunluğunun Şâfi mezhebinden olduğunu belirtmiştir. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap-2.cilt, Haz. Seyyit Ali Kahraman, YKY. İstanbul 2011, s. 549.

⁴⁵ Erşahin, a.g.e., s. 65; Evliya Çelebi, VII/195, 243.

⁴⁶ Ortaylı, a.g.m., s.62; Çelebi’ye göre; Gözleve’de, Halvetî ve Celvetî tekkeleri vardır. Kalgay Sultanın tahtgâhı olan Akmesicid’te ise 3 adet Halvetî tekkesi mevcuttur. Kefe’de Halvetî, Celvetî, Kâdirî ve Gülşenî tekkelerinin varlığını bildirirken Mevlevîhane’sinin olmadığını vurgulamıştır. Evliya Çelebi, a.g.e., s.543, 576.

görülmektedir⁴⁷ ve Yedisian Uleması Hacı Mehmed Efendi'nin de tarîk-i Nakşibendide keşif ehli olduğu şüphesizdir.⁴⁸

Kırım'da Nogay ulemasının Osmanlı kültürüne gösterdiği benzerliğin bir diğer örneği ise, ulema sınıfında iltimastır. Dost Membet Efendi'nin azli üzerine kadılık makamına getirilen Şemseddin Efendi'nin, eşinin iltimasıyla bu göreve geldiği görülmektedir.

Nogay halkının dini konulara duyarlılığı mirzaların⁴⁹ da din adamlarına ve ulema sınıfına hassasiyetle yaklaşmalarında etkili olmuştur. Çocukların eğitime erken yaşta başlayan Nogaylar, çocuklarını düzenli eğitim alması için çoğunlukla camilerin bünyesindeki mekteplere göndermişlerdir. Öte yandan Nogay halkının büyük bir kısmının göçebe yaşam tarzında bulunması hasebiyle göçebe yaşayanların araba-çadır şeklinde yapılan cami ve mekteplerde ihtiyaçlarını kendi imkânlarıyla karşıladıkları görülmüştür. Ancak bu durum eğitim ve öğretmenlerin kalitesini olumsuz etkilemiştir.⁵⁰ Ancak Yedisian Nogaylarının her karyesinde en az bir iki müderris ve onlardan ilim tahsil etmek isteyen çok sayısı talebenin bulunduğu görülmektedir.⁵¹

Bucak bölgesine geldikten sonra Nogayların 1550-1700 yılları arasında bozkırın aristokratik anlayışından, Osmanlı hukuk anlayışına geçiş yaşadığı bir dönem olarak görülmektedir.⁵² Halkın *şer'i şerif* ile muamele görme isteklerinin belgelere yansımaları takip edildiğinde 1700'lerde Osmanlı hukukunun töre karşısında üstünlüğü

⁴⁷ Said Giray, *a.g.e.*, v.102-b/18

⁴⁸ Said Giray, *a.g.e.*, v.103-a/15

⁴⁹ Alpargu, *a.g.e.*, s. 223. Başer, *Bucak Tatarları* konulu tezinde Arşiv belgelerinde ve nüfus defterlerinde *mirza* ifadesinin geçmemesine dayanarak *bu bölgeye gelen Tatarların feodal yapıdan uzak bir topluluk olduğunu ifade etmişse de bunun bir yanılsama olduğunu düşünüyoruz. Zira Kırımî, 1748 yılında tamamladığı eserinde Orakoğulları, Kasayoğulları ve Kasbolatoğulları'nın bu tarihte Akkirman'da bulunan Nogay mirzaları olduğunu belirtmiştir. Nitekim bu çalışmanın temel kaynağı olan Tarih-i Said Giray'da Bucak Nogay uleması olarak verdiği isimlerden kadı ve müftülük makamında bulunanların görev yerini Akkirman olarak belirtmiştir. Bu nedenle arşiv kayıtlarında salt Bucak adı altındaki belgelerde mirza ifadesinin geçmemesine dayanarak feodal yapıyı tamamen yok etmek iddialı bir görüş olacaktır. Nitekim Başer, tezinin girişinde Bucak bölgesinin sınırlarını verirken Akkirman'dan soyutlanmış bir bölge çizmemiştir. Zira Akkirman Bucak bölgesindeki idarî merkezlerden biridir. Ayrıntılar için bkz. Başer, *a.g.t.*, s. 200. Ayrıca 1859-62 yılları arasındaki büyük Nogay göçü ile Türkiye topraklarında iskân edilen Nogayların, iskânı sırasında yaşanan en büyük sorun Nogay muhacirlerinin yer beğenmemesi meselesidir. Ancak bu meselenin aslı arşiv kayıtlarına yansıyan bir belgeyle ortaya çıkmıştır. Nogayların başında bulunan beylerin bu güne kadar hiç çalışmamış olmaları (kanun-ı kadîmleri belgede 8 maddede toplanmıştır. BOA.A.MKT.UM.141-24) ve halkın aidatları ile geçinmeleri nedeniyle de üretici duruma geçtiklerinde ne yapacaklarını bilmedikleri için iskânı geciktirmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Bunlar da feodal yapının 19. Yüzyılda dahî uygulandığının göstergesidir.*

⁵⁰ Alpargu, *a.g.e.*, s. 223.

⁵¹ Said Giray, *a.g.e.*, v.103-a/22

⁵² Başer, *a.g.t.*, s. 200.

gözlenmektedir. Osmanlı Devleti elde ettiği bu gücü Bucak havalisinde medreseler ve mektepler açılması kararıyla da kalıcı hale getirmeye çalışmıştır. Nitekim *Tarih-i Said Giray*'da yer alan Nogay ulemasının genellikle Kırım ulemasından ve asrın ulemasından eğitim aldıktan sonra çoğunlukla kendi kabileleri ve halkı arasında eğitim ve imamlık ile meşgul oldukları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin dışarıdan ulema göndermek yerine Nogayların kendi kültüründen gelen isimleri Kırım ve Osmanlı eğitim anlayışı ile yetiştirerek göndermesi dikkat çekicidir. Zira bu kişiler bir yandan adli hizmet yaparken öte yandan halkının dinî ve ilmî gelişimi için çalışmışlardır.

Kabilelerinin akıl danışılan sözü dinlenen, yol gösterici bilge insanları olan ulemanın, bu sorumlulukları 19. Yüzyılda daha da ağırlaşmış ve salt yaşadıkları coğrafya ile sınırlı kalmamıştır. Şöyle ki 1859-1862 yılları arasında Türkiye'ye gerçekleşen Nogay göçünde Osmanlı topraklarına göç eden ve iskân edilen Nogayların büyük çoğunluğu göç sırasında akrabaları ve kabileleri ile birlikte hareket etmişler ve birlikte iskân edebilme konusunda ısrarcı olmuşlardır. Osmanlı Devleti, göç ve iskân konusunda tuttuğu kayıtlarda Nogay gruplarını, başlarında bulunan kabile reisleri ve hocalarının adı ile kaydetmiştir. Hocalarının liderliğinde gelen muhacirler için Hoca Salih Efendi takımı, Abdülgaffar Efendi Takımı, Hoca Ahmet Efendi takımı gibi ifadeler kullanılmıştır.⁵³ Arşiv belgelerinde ulema sınıfı, halkın elinden tutan ona yol gösteren, yeni bir yurt arayışında liderliğine ihtiyaç duyulan merci olarak karşımıza çıkmıştır. Göç ve iskân adıyla tanımladığımız 19. Yüzyılın büyük dramında yolun diğer ucunda bulunan Osmanlı Devleti, muhacirlerin iskân edildikleri yerlerde hocalarının ders ve sohbet yapabileceği halkın ortak kullanımına sunulmuş odalar inşa etmiştir. Konya/Kulu çevresindeki iskân yerlerinden Akin'de Nureddin ve Lütfullah Hocalara, Yenikapu'da Abdülbâkî Hoca'ya, Kayaslar Pınarı'nda Baytura ile Murad Ali Hocalara, Yazıçayırı'nda Cemal Hoca'ya, Otar ve Ebu Talib Hocalara, Boztay ve Bekgûbe Hocalara oda yapımı için gerekli malzemelerin bedeli verilmiştir.⁵⁴ Osmanlı Devleti böylece ulemanın Türk-İslâm geleneğindeki rolünden yararlanarak hem muhacirlerin uyum sürecini kolaylaştırmıştır hem de oto kontrolü elinde tutmuştur.

III. Bucak ve Yedsan Nogay Uleması

⁵³ A.MKT.NZD. 327-18, 336-67, 356-70; Tablo 2'de iskânda liderlik yapan hocalar ve iskân yerleri görülebilir. Derya Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Nogayların Türkiye'de İskânları*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara 2009.

⁵⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, NFS.d.03478 Fon Kodlu Nüfus Defteri.

Bucak Uleması

1. **Dost Membet Efendi**⁵⁵: Akkirman'da olup, Akkirman ulemasından kırâat⁵⁶ tahsil etmiştir. Eğitimine Kırım'da devam eden Dost Membet Efendi, daha sonra Akkirman müftüsü olmuştur. Halim Giray Akkirman'a gelince Hacı Giray Ağaca'yı⁵⁷ seraskerliğe getirirken Dost Membet Efendi de kadılık makamına getirilmiştir. Ancak merhum sultanla aralarının iyi olmaması nedeniyle bir süre sonra azledilerek yerine eski emekdaşlardan birinin eşi olan Şemseddin Efendi'nin, rica ve iltimasla bu makama getirildiği görülmüştür. 1755-58 yıllarında (Tarih-i Said Giray'ın tahrir döneminde) hanesine çekilip, fetva hizmetinde bulunmuştur. Akkirman ulemasının ihtiyarı olup, zamanını ibadetle geçiren âlim, fazıl (erdemli, faziletli) ve baba-yı kabâildir.

2. **Abdullah Efendi**: Akkirman'da Orakoğlu'ndan molla Halim Efendi'nin oğludur. Dönemin ulemasından kırâat eğitimi almış, merhum Mengli Giray Han, han olup (1737), Salih Giray Ağaca'yı Bucak seraskeriliğine getirdiğinde Abdullah Efendi de kadılığa atanmıştır. Bir süre sonra Bender⁵⁸ müftüsü Davud Efendi'nin vefatıyla, müftülüğe salâhiyetli başka kimse olmadığı için Bender müftülüğüne getirilmiştir. Tarih-i Said Giray'ın tahrir döneminde halen Bender'de olan Abdullah Efendi H.1170 (M.1756-1757) yılında fetva hizmetindedir. Âlim ve kadılığın gereği olarak *Rub'ı Daira u Munkarat*⁵⁹ kullanımında uzmandır.

3. **Abdülkerim Efendi**: İlk tahsilini asrın ulemasından aldıktan sonra Bender müftüsü Davud Efendi'den tefsir⁶⁰ ve âdâbı, tekmil etmiştir. Bazı köylerde ve Kili Kasabası'nda müderrislik görevinde bulunmuştur. Tarih-i Said Giray'ın tahrir

⁵⁵ *Efendi* kelimesi Arapça *Seyyid* ve *Mevla* kelimelerinin karşılığı olarak XV. Yüzyılın ikinci yarısından sonra tahsil görmüş, saygı değer ve itibar sahibi kimselere mahsus bir tabir olarak kullanılmaya başlanmış sosyal, siyasi, ilmi, dini ve tasavvufi çevrelerde giderek geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Orhan F. Köprülü, "Efendi", *İA*, cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, s. 456.

⁵⁶ *İlm-i kırâat*, Kur'an'ın usûl ve kaidesine göre okunmasıdır. Ferit Develioğlu, *a.g.e.*, s. 515.

⁵⁷ Ağaca; (< Mo. aça+ça) *büyük kardeş* Eski ve Orta Türkçede görülmeyen aga kelimesi Moğolcadan ödünçleme olarak Türkçeye geçmiş ve 13. yüzyıl sonrası metinlerde *büyük erkek kardeş* anlamıyla yer almıştır. Bitikte; ağa sözcüğünün üzerine eklenen +ça eki ile birlikte ve (...*ziyân körgezgenleri için rahmetlik babamız Devlet Giray han ve ağaçlarımız hanlar ve özümüz...*) *ağaçlarımız hanlar* şeklinde kullanılan bu orijinal yapı, Kırım Hanlığı'nda bulunan geçmişteki hanlara hürmeten bir nevi onlara saygı göstermek amacıyla kullanılmıştır. Mehmet Arpacı, "II. Gazi Giray Han'ın (Bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zigmunt'a Yazdığı Şubat 1592 Tarihli Bitik", *Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa Ve Anadolu İncelemeleri Dergisi Karam*, Sayı: 46 Yaz, 2015, s.114. Ancak Said Giray'ın kullanımında geçmiş hanlara değil, Giray ailesine mensup büyüklere kullanıldığını görüyoruz, bkz. Said Giray, *a.g.e.*, v. 99-117.

⁵⁸ Bender, sancak olup, 1538'de Rumeli Eyaleti'ne, 1593'te Özü Eyaleti'ne, 1812'de Silistre Eyaleti'ne bağlanmıştır. Sezen, *a.g.e.*, s. 74.

⁵⁹ *Yukarıda izah edilen Hint dairesi veya Türk tahtası* olarak da bilinen *Rub'ı tahtası* olup, astronom ve matematikçilerin kullandıkları bir alettir. İhsanoğlu, Kaçar, *a.g.m.*, s.174.

⁶⁰ Kur'ân-ı Kerim'in mânâ bakımından izâhidir. Develioğlu, *a.g.e.*, s1059.

döneminde (1755-1758) Hasanbay adlı köyde medrese talebelerinin ders ve ifadeleriyle meşgul olmaktadır. Yaşı yetmiş gelmiş âlim ve fazıl, sahib-i takrîr ve ma'kûldür (akıllı ve anlayışlıdır). Bucak ulemasının ileri gelenlerindedir ancak ilmîne ve fazlına göre yeterince saygı görmemiştir. Oğlu Ebussuûd Çelebi Allah'ı seyretmenin gereğince her ilimden (fenden) haberdardır, Ma'arif-i cüz'iyeden⁶¹ hissedar, *hüsn-i hatt* bilir, *tarîk-i inşâ*'ya⁶² sâlik olup, benzersizdir. *Nakkâştır, dil-pezîrdir.*⁶³ *Tarih-i Said Giray*'ın tahrir döneminde Said Giray Sultan'ın *divan efendilik* hizmetinde olup, ömrü yettiğince devam edeceği bu hizmetinde Kırım ve Akkırman'daki kâtipler arasında *kâtiplerin fâiki* olarak manevî üstünlüğü kabul edilmiştir.

4. **Kan Membet Efendi:** Bucak'ta Or Membetoğlu Kabilesi'ndendir. Bucak ulemasından kırâat eğitimi aldıktan sonra İstanbul'a gelip, ilm-i ma'rifet tahsil ettikten sonra;

ma'rifettir itmezem terk Fuzuli ser- kûy-ı yari

vatanımdır, vatanımdır, vatanımdır, vatanım, işaretince tekrar vatanına dönmüştür. Bazı köylerde müderrislik yapıp *Tarih-i Said Giray*'ın tahrir döneminde halen Özü'de fetva hizmetinde me'mûrdur. Âlim ve fâzıl bir zât olan Kan Membet Efendi, Bucak halkı tarafından her konuda müşkülleri çözmesi ve ilm-i fenle uğraşmasıyla tanınır.

5. **Küçük Abdullah Efendi:** Asrın ulemasından ilm ve irfan tahsil etmiştir. Meânî⁶⁴ ve beyan⁶⁵ ilmîne hâkimdir. *Tarih-i Said Giray*'ın tahrir döneminde halen Bucak'ta Kızlarcamisi (Kızlarcabisi?) Köyünde dersi'âm⁶⁶ olarak görev yapmaktadır. İlmi ve erdemiyle şöhretli bir üstad olan Abdullah Efendi'nin Bucak ulemasının önde geleni olduğu söylenmektedir.

6. **Âlicân Efendi:** İstanbul'da bilgisizlik zulmünden azad olmuş, istidâd ve melekesini geliştirmiştir. Almış olduğu ilim onda kalıcı bir şekilde zuhur etmiş olup, ebedilik ateşini tutuşturup vatanına geri dönmüştür. İsmail kazasında medrese talebelerinin ders ve ifadeleri üzerine çalışmıştır. İlmi ve fazlıyla talebe arasında şöhretlidir.

⁶¹ Ulûm-ı Cüz'iyeye denilen muhtasarat: kelim, mantık, belâgat, lûgat, nahiv, hendese, hesap, heyet, felsefe ve hatta tarih ve coğrafya olup, ulûm-ı âliye adı verilen Kur'an, ilm-i hadis, ilm-i fıkıh tahsiline vasıta olan ilimlerdir. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 26.

⁶² İnşâ': güzel nesir yazma. Develioğlu, *a.g.e.*, s. 441.

⁶³ Dil-pezîr: gönle hoş gelen. Develioğlu, *a.g.e.*, s. 187.

⁶⁴ İlm-i maânî, Lûgat ve sintaks meseleleriyle, sözün maksada uygunluğundan bahseden ilimdir. Develioğlu, *a.g.e.*, s.557.

⁶⁵ Beyan: belâgat ilminin, hakikat, mecâaz, kinâye, teşbih, istiâre gibi bahislerini öğreten kısmıdır. Develioğlu, *a.g.e.*, s. 95.

⁶⁶ *Ders-i âm:* talebeye, medreseliye ve herkese ders vermeye yetkili bulunan kimse, cami hocasıdır. Develioğlu, *a.g.e.*, s. 177.

7. **Dağıstanî Mehmed Efendi:** Aslen Kuban boyunda bulunan Nogaylardan Kasbolatoğlu kabilesindedir. İlim öğrenmek için Bucak tarafına gelmiştir. Bucak ulemasından ilim ü ma'rifet tahsil etmiştir. Bender'de imamlık, şeyhlik (meşihat), hatiplik (hitabet) yaparak burada ikamet etmiştir. Gerçekte âlim olmasından başka marifet-i cüz'iyede *Rub'ı Daira*'ya mahareti vardır. Yapı olarak dünya işlerini hoş gören, güzel nükteler söyleyen ve akıcı şiir kabiliyetine sahip olan Mehmed Efendi Arapça'yı güzel okuyup, telaffuz etmiş ve bu yönünü Osmanlı lisanında da göstermiştir. Osmanlıcası, dilinin Nogay olduğunu kimsenin fark edemeyeceği düzeydedir ki Nogay olduğunun işareti yalnızca simasıdır.

8. **Nuri Efendi:** Halk arasında Kırımlioğlu olarak tanınmıştır ve Kırım'lıdır. Ancak Bender'de Dağıstanî Mehmed Efendi'den kırâat tahsil etmiştir. Ardından İstanbul'a gidip, dönmüş ve Davud Efendi'den ma'rifet tahsil ettikten sonra Bender'e geçmiş ve burada ikâmet ederek ders ve vaazla meşgul olmuştur. Maarif-i cüz'iyeden haberdardır. Ancak şer'en caiz olmayan bir tiryakiliği (tiryaki-yi murdârlığı) vardır.

9. **Abdürrezzak Efendi:** Bucak'ta bulunan Baymüncer? adlı halktan olup, ilk eğitimini Küçük Abdullah Efendi'den almıştır. Daha sonra Kırım ulemasından kırâat tahsil edip, halkının arasına geri dönerek eğitim ve imamlık ile meşgul olmuştur. Halim Giray'ın hanlık makamına gelmesinden hemen önce Rum-ili'ne gidip bir süre ikamet etmişse de ayağı uğurlu görüldüğü için Kırım'a dönünce Orakoğlu'nun kadılığına atanmıştır. *Tarih-i Said Giray'ın tahrîr döneminde* halen Özi Kalesi'nde olup Akkırman kadısının naibidir. Ulema sınıfından olan Abdürrezzak Efendi her ne kadar Tatarca fen eğitimi almış olsa da sert tartışmalardan nasibi yoktur. Çelebi Kadıasker Efendi'nin Külliyyat'ı Ebu'l-Bekâ'dan yaptığı şerhe bir haşiye yazarak halef-i muarraf gereği reddetmeye cür'et etmiştir. Yine aruzdan, kafiyeden ve diğer şiir adabından (buhur, ozan gibi) habersizken şiir yazmaya heves etmiş hatta Özü valisi Mehmed Paşa'ya ve Bucak Seraskeri Saadet Giray Sultan'a rediften, güzel ve sanatlı söylemlerden uzak kasideler vermiştir. Said Giray eserinde, İmam-ı nahvi'l-arûz (söz dizimi ve aruzun imamı) üstad Halil Edib'in bir beyitine atıf yaparak; *eğer bir işi beceremiyorsan yapanlara bırak*⁶⁷ sözünün Abdürrezzak Efendi'nin kulağına girmediğinden şikâyet

⁶⁷ *إِذَا لَمْ تَسْتَطِيعْ أَمْرًا فَدَعُهُ وَجَاوِزُهُ إِلَى مَا تَسْتَطِيعُ* “eğer bir işi yapmaya gücün yetmiyorsa bunu yapabilecek olana izin ver” Bu söz maktu hadis olarak bilinmektedir. Maktu hadis isnad yönteminde kaynağı tâbi'îye kadar götürülen ancak tâbi'îde nihayet bulan hadislerdir. İbn Haceri'l-Askalânî, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, Çev. Talât Koçyiğit, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1971, s. 78.

etmiş ve yukarıdaki söze kulak verip şiir söylemekten feragat ederek halkın dilinden yakayı kurtarıp, kurtuluşa ermesini umut etmiştir.

10. **İlyas Efendi:** Çetçekiöglü? (Yediçekiöglü) Nogaylarından olup, ilim tahsil etmek için Kuban'dan Kırım'a gelmiştir. Önce Kırım ulemasından ardından Kefe Müftüsü Ebussuud Efendi'den ilim tahsil ederek eğitimini tamamlamıştır. Kâh Kuban boyundaki kabilesi arasında, kâh Bucak ve Yedisian Nogay'ı arasında kalmıştır. Said Giray'ın serasker olmasından bir sene evvelin (1754'te) Yedisian'da Nökes? Kabilesi'nin içinde oturmaktadır ve seraskerliği döneminde ise Said Giray'ı ziyaret ederek ilmi sohbetleri olmuştur. Kendisi ile yaptığı bu sohbetlerden birinde İlyas Efendi der ki; *Saadettin Teftezani "Şerh-i Mutavvel" adlı eserin mânâlarının hülasasında Allame Kutb-ı Şirâzi'nin "Şerh-i Miftâh" adlı eserindeki bir söze itiraz etmiştir.*⁶⁸ *Ben de bu yeri dikkat ile mütalaa ettiğimde Allamenin haklı olduğunu gördüm. Zira Allamenin sözünü Saadettin muhatap almayıp, yasaklayarak çok söz söyler ve ulemadan biri bu sözü duyup bana sorunca ben de söyledim ki; allame Şirazi, haklıdır, Saadettin haklı değildir. İlyas Efendi'nin Teftezani ve Şirazi üzerine mütalalarına dayanarak Said Giray İlyas Efendi için; Nogay taifesinde ondan âlim yoktur demiş ve müellifi yaradılış olarak oldukça zeki, alim, fazıl ve Allah'tan korkan bir zât olarak tanıtmıştır. H.1170 senesinin başlarında (M.1756-1757) vefat eden İlyas Efendi'nin mezarı Nogaylar tarafından sadakaların ve adakların verildiği ziyaretgâh mekânı olarak görülmektedir.*

Yedisian Uleması

1. **Bay Akay Efendi:** Yedisian Nogaylarından Tulga (Tuvulga?) kabilesindedir. İlk eğitimini Kırım ulemasından alarak ilim ve irfan öğrenmiştir. Yıllarca, aylarca talebenin ders ve ifadesiyle meşgul olmuştur. Daha sonra dedikodulardan uzak kalıp kendini ibadetle meşgul etmiştir. Bay Akay Efendi'den sonra oğlu Süleyman Efendi talebenin talim ve ifadesi ile görevli olarak tayin edilmiştir. Bay Akay Efendi, Tarih-i Said Giray'ın te'lîfi döneminde yaşı yetmişden fazla olup, halen zamanını ilim ve ibadetle değerlendiren âbid ve zâhid (sofu) bir pîr-i nuranidir.

⁶⁸ Allâme Sirâcuddîn Ebû Yakûb Yusuf b. Ebû Bekir Muhammed Sekkâkî-yi Harezmî (ö.626/1229)'nin Miftâhu'l-'Ulûm adlı önemli eseri VII/XIII. yüzyılda ders kitapları arasına girmiştir ve Husâmuddîn Müezzînî-yi Harezmî, ondan önce de Allâme Kutbuddîn Şirâzî ona şerh yazmıştır. Hatib-i Kazvîni (Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman 666/1268-739/1338), Telhîsu'l-miftâh adlı eserini Miftâhu'l-'Ulûm'un üçüncü bölümünün bir özeti olarak düzenlemiştir. El-İzâh adlı eserini de Telhîsu'l-miftâh adlı eserinin bir şerhib şeklinde anlam, beyan ve bedi' ilimleri konusunda telif etmiştir. El-İzâh adlı eserine değişik şerhler yapılmıştır. Telhîsu'l-miftâh kitabına yazılan şerhlerden Fazıl-i Halhâlî (ö.745/1345)'nin şerhi, Şemsuddîn Zûzenî (ö.792/1390)'nin şerhi, hepsinden de önemlisi Sa'duddîn Taftazânî (ö.792/1390)'nin Muttavel adlı şerhi zikredilmeye değerdir. William Smyth, "Belâgat İlmi'nin Standart Hale Gelen Düzenleniş Ve Es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'Ulûm'u", İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası Sayı 22 (2013-1), Çev. Abdullah Yıldırım, İstanbul 2013, s. 213-232;

2. Ali Efendi: İlk eğitiminde Kırım ulemasından kıraâat tahsil eden Ali Efendi, Nakşibendiye tarikatından Buharalı Nurullah Efendi'ye intisab ederek ibadet ve taat terbiyesini almıştır. Yaşı yetmişten fazla olup, zamanını ilim ve ibadetle geçiren pîr-i nurani Bay Akay Efendi'ye (Bay Akay Efendi-yi sani) sânidir.

3. Hacı Kurman Efendi: Yedisian halkından olup, asrın Kırım ulemasından kırâat eğitimi almıştır. İlk dönemlerinde Yedisian cenilerine geldiği işitilmişse de daha sonra pişmanlık duyup, tövbe etmiştir ve ibadetle meşgul olup meşâyihden (şeyhler) sayılmıştır. Kel Akay Çelebi adında bir oğlu vardır. Oğlu zamanın zahidlerinden olan kutb-u zaman Hâdim Müftüsü Efendiye gitmek istemişse de ailesi ve çoluk çocuğu sebebiyle gidememiştir.

4. Süleyman Efendi: Yedisian Nogaylarından Kakbaş kabilesindendir. Akkırman ulemasından ve İlyas Efendi'den eğitim aldıktan sonra kabilesinin içinde müderris olmuştur. İlmi ve faziletiyle tanınmış, takvada dönemin nadirlerinden olmuş, velilik nuru yüzüne yansımıştır. Zira Said Giray kendisi ile bir- iki kez görüşme imkânı bulduğunu ve hayır duasını alabildiğini ifade etmiştir. 1170 yılında hacca gitmiş, Medine'de vefat edince Bâkî'de⁶⁹ defnedilmiştir. Hac arkadaşlarının nakline göre; Süleyman Efendi Medine yolunda iken bir rüya görmüş ve arkadaşlarına *galiba ben Medine'de kalırım, zira rüyamda bir beyaz deveye binip, Peygamber Efendimizle gidermişim* demiştir. Nitekim Süleyman Efendi'nin rüyası gerçekleşmiş hacda vefat etmiş ve orada kalmıştır.

5. Gence Efendi: Nökes? Kabilesinden olup ilk eğitimini Kırım ulemasından aldıktan sonra tekke-yi tarîk-i tedris (tekkede eğitim alma) yoluna gitmeyip, Piri, Muhlis Mehmed Ağa Yedisian kaymakamı olunca onun kadısı olmuştur. Zaman zaman Yedisian arasında ceniler oldukça Said Giray dahî kendisini davet ederek durumu istişare etmiştir. Ulemanın avamındandır ancak fıkhıta mahareti yüksektir. Yedisian halkının ıslahı için bölgeye memuren gönderilen Kapuçubaşı Maksud Ağa, 12 adet mirzayı yakalayıp, bağlayıp sürükleyerek Bucak tarafına Saadet Giray Sultan'a götürürken Gence Efendi'ye uğrayıp görüştüğünü belirtmiştir. Bu görüşme sırasında dinsiz, münafık Kapucubaşı Maksud Ağa; güya Gence Efendi'nin *Saadet Giray Sultan'ın halka yaptığı zulümdür* dediğini söylemiştir. Kendisine sorulduğunda Gence Efendi *asla böyle bir kelam etmediğini* belirtmiştir. Ancak bu söze çok sinirlenen Saadet Giray Han Gence Efendi için *ben onu Müslüman zannedirdim ama o pub (papaz) imiş*

⁶⁹ Cennetü'l-Bâkîyye: Medine'deki mezarlık.

diyerek Gence Efendi'nin Kırım'a getirilip Yehud Kalesi'ne hapsedilmesini istemiştir. Said Giraay'a göre; bir münafık yüzünden ulemadan bir şahsın ırzı ayaklar altına alınmıştır.

6. Ali Efendi: Yedisian'dan Cernukata? adlı güruhun Yaverdak? adlı kabilesindedir. Benderli şeyh Ahmed Efendi'den ilm ve ma'rifet tahsil emiş ve kabilesi arasında medrese talebelerinin ders ve eğitimleriyle meşgul olmuştur. Âbid ve zahid (ibadetle meşgul olan sofu) ve yumuşak tabiatlı bir zat olup, Yedisian'ın işlerine karışmayıp, zamanını ibadetle geçirmiştir. Said Giray, müellifi kendisine yaptığı ziyaretler hasebiyle tanımaktadır.

7. Mengli Ali Efendi: Cernukata'nın? Bakılca? Kabilesi'nden olup, Kırım ulemasından ilim tahsil ettikten sonra kabilesi arasında tedrisatla meşgul olmuştur. Karasu şeyhi Mehmed Efendi ile görüşmelerinde kendini geliştirmiştir. İlmî çalışmalarında, ilm ile mücahedeyi (nefisle ve din düşmanıya savaşma) birleştirmiştir, yani ilmi cihad üzerinde çalışmıştır.

8. Hacı Mehmed Efendi: Yedisian'daki Mangıtların Gökgöz kabilesindedir. Asrın ulemasından ilim tahsil etmiş Tarih-i Said Giray'ın te'lifi sırasında halen kabilesi arasında müderrislik yapmaktadır. Nakşibendi tarikatından olup keşif ehliindedir.

9. Hacıbay Efendi: Nökes kabilesindedir. Benderî Eş-şeyh Ahmed Efendi'den ilim tahsil edip Tarih-i Said Giray'ın te'lifi sırasında halen kabilesi arasında tedrisle meşguldür. Abid, zâhid mahbûb-ü'l-ulûmdür (ilme düşkündür)

10. Abbas Kadı: Kışlık kabilesinden olup, Kırım ulemasından ilim tahsil etmiştir. Yedisian Nogayları arasında kadılığı ile şöhretlidir.

SONUÇ

Nogay uleması konusunda Kırım yerli kaynakları arasında en kapsamlı bilgiye Bucak seraskeri olan Said Giray'ın hazırlamış olduğu Tarih-i Said Giray adlı eserden ulaşılabilmektedir. 10 tanesi Bucak, 10 tanesi Yedisian olmak üzere toplam 20 adet ulemanın tanıtıldığı eserde Kırım uleması, şeyhler ve mirzalar hakkında da ayrıntılara inilmiştir. Müellifin coğrafyaya hâkimiyeti, hanedana mensubiyeti eserdeki verilerin kıymetini arttırmaktadır. Nogay uleması, bir yandan toplumun şer'î ve ilmî ihtiyaçlarına cevap verirken diğer yandan ilmiye sınıfının toplum içindeki birliği sağlayan güç olması ve egemen otoritenin meşrulaştırılması görevini üstlenmiştir. Söz konusu görevi egemen unsurların geleneğinde yetişerek gerçekleştiren Nogay uleması, Akkirman, Bender ve İstanbul'da devrin ulemasından eğitim almıştır. Müderrislik hizmetini

çoğunlukla kendi kabileleri arasında olmak üzere Bucak ve Yedisian halkı arasında yerine getirmişlerdir.

Hacı unvanını kullanan üç ulema vardır ve ayrıca Süleyman Efendi de hac vazifesini yerine getirirken Medine de vefat etmiştir. Ulemadan hacıların sayısının azlığı, eğitim sürecinin kapsamlı ve uzun olması, eğitimin tamamlanmasının hemen ardından vazifeye başlaması ve hac yolculuğunun da uzun, meşakkatli olmasıyla alakalı olduğu düşünülebilir.

Osmanlı klasik dönem eğitim anlayış usulünden devam etmesi hasebiyle Nogay ulemasının eğitiminde danişmend usulünün uygulandığını görüyoruz. Eğitimde salt dini ilimler değil cüz'i ilimler olarak adlandırılan pozitif bilimlerin eğitime de gereken önem ve hassasiyetin gösterildiği görülmektedir. Yine Kuban boyundan ilim tahsil etmek için Bucak'a gelmesi, ulemanın Akkirman, Bender ve İstanbul üçgeninde eğitimini tamamlama gayreti Nogaylar arasında ilme verilen değeri göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülgaffar Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr*, Haz. Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014.
- Akto, Akif, "Osmanlıda Medrese-İktidar İlişkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6 Sayı:27, Volume:6 Issue:27, Yaz 2013, s.41-43.
- Alpargu, Mehmet, *Nogaylar*, İstanbul 2007.
- Arpacı, Mehmet, "II. Gazi Giray Han'ın (Bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zigmunt'a Yazdığı Şubat 1592 Tarihli Bitik", *Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa Ve Anadolu İncelemeleri Dergisi Karam*, Sayı: 46 Yaz, 2015, s. 99-117.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi A.MKT.NZD. 327-18, 336-67, 356-70 Fon Kodlu Belgeler.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, NFS.d.03478 Fon Kodlu Nüfus Defteri.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi.A.MKT.UM.141-24 Fon Kodlu Belge
- Başer Alper, *Bucak Tatarları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010.
- _____; "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Nogaylar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2 (Kış) 2011, s.122.
- Bıyık, Ömer, *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi [1600-1774]*, Ötüken Yay, İstanbul 2014.
- Bilge, Mustafa L., "Akkirman", *İA*, cilt:2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, s.269-270.

- Bursalı Mehmet Tahir, *Kırım Müellifleri*, Haz. Mehmet Sarı, Ankara 1990.
- Candan Abdülcelil, *Ulemanın Gücü*, Van 2003.
- Derin Paşaoğlu, Derya, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Nogayların Türkiye’de İskânları*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara 2009.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2000.
- Erşahin, Ahmet Ayhün, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri*, İstanbul 2014.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap-2.cilt, Haz. Seyyit Ali Kahraman, YKY. İstanbul 2011.
- Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)*, çev. R. Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi)*, Değerlendirme, Metin-Tıpkı Basım, Yay. Haz. Alper Başer, Alper Günaydın, İstanbul 2013.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin; Kaçar, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Bilim Geleneğinin Tarihçesi", *Türkler*, c. XI, Ankara, 2002, s. 155-174.
- İbn Haceri'l-‘Askalânî, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, Çev. Talât Koçyiğit, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fak. Yay., Ankara 1971.
- Kançal-Ferrari, Nicole, *Kırım’dan Kalan Miras, Hansaray*, İstanbul 2005.
- Karpat, Kemal, “Bucak”, *İA*, cilt: 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, s.341-343.
- Kellner-Heinkele, Barbara, “Crimean Tatar and Nogay Scholars of The 18th Century”, *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries*, Berlin 1996, s. 279-296.
- Kellner-Heinkele, Barbara, *Aus den Aufzeichnungen des Sa’id Giray Sultan*, Hamburg 1975.
- Kesbî Haşim Mehmed Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, Hazırlayan: Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı Yay., İstanbul 2012.
- Köprülü Orhan F., “Efendi”, *İA*, cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, s.455-456.
- Kurat Akdes Nimet, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yay., Ankara 2002.
- Novoselskiy, A. A., *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, Tercüme: Kemal Ortaylı, Yay. Haz: Erhan Afyoncu-İlyas Kamalov, TTK Yay., Ankara 2011.

Ortaylı İlber, “ Türkiye’de Kırimlı Aydınlar”, *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle*

Kırım, Editör: Oktay Aslanapa, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2003, s.58-64.

Saadet Karaköse, *Said Giray Divanı*, Denizli 2001.

Sahip Giray, *Tarih-i Sahip Giray Han*, Haz. Özay Gökbilgin, İstanbul 2000.

Said Giray, *Tarih-i Said Giray*, Staatbibliothec zu Berlin, Hs.or. 923.

Sezen Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006.

Smyth, William, “Belâgat İlmi’nin Standart Hale Gelen Düzenlenişi Ve Es-Sekkâkî’nin

Miftâhu’l-ULûm’u”, İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası Sayı 22 (2013-1), Çev. Abdullah

Yıldırım, İstanbul 2013, s. 213-232.

Togan, A. Zeki Velidi, *Türk İli (Tükistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1947.

Türk, Ahmet, “Kırım Hanlığı’nda İslâmiyet”, *Doğu Avrupa Türk Mirzasının Son Kalesi*

Kırım, Editör: Yücel Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2015.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara

2014.

Tablo1: <i>TARİH-İ SAİD GİRAY’DA YER ALAN BUCAK VE YEDİSAN NOGAY ULEMASI</i>							
	Ulema İsmi	Ders Aldığı Hocaları	Buldukları Görevleri				
			Kadılık	Müftülük	Müderrislik	Fetva Hizmet	İmamlık şeyhlik-hatiplik
BUCAK	1 Dost Membet Efendi	Akkirman Uleması	Akkirman	Akkirman		Akkirman	
	2 Abdullah Efendi	Akkirman Uleması	Akkirman	Bender H.1171			
	3 Abdülkerim Efendi	-Asrın uleması -Bender müftüsü Davud E			Karyelerde ve Kili kasabasında		
	4 Kan Membet Efendi	Bucak Uleması İstanbul			Karyelerde	Özi	
	5 Küçük Abdullah Efendi	Asrın uleması			Bucak’ta		
	6 Alimcan Efendi	İstanbul			İsmaili kazasında		
	7 Dağıstanî Mehmed Efendi	Bucak Uleması					Bender’de
	8 Nuri Efendi	Bender’de Dağıstanî Meh. İslambol Bender müf.Davud Efendi			Bender’de		Bender’de vaaz
	9 Abdürrezzak Efendi	Küçük Abdullah Efendi Kırım Uleması Rum-ili’nde	Akkirman kadısının naibidir?				
	10 İlyas Efendi	Kırım Uleması Kefe müft. Ebussuud Ef.			Bucak ve Yedisan içinde		
YEDİSAN	1 Bayakay Efendi	Kırım Uleması			kabileleri arasında		
	2 Ali Efendi	Kırım Uleması Buharalı Nurullah Efendi			kabileleri arasında		
	3 Hacı Kurman Efendi	Asın ulemasından			kabileleri arasında		
	4 Süleyman Efendi	Akkirman Uleması İlyas Efendi			Yedisan kabilesi içinde		
	5 Gence Efendi	Kırım Uleması Medreseye <u>gitememiş</u> Muhlis Mehmed Ağa	Yedisan				
	6 Ali Efendi	Benderî Eşşeyh Ahmed E			Yedisan içinde		

7	Mengli Ali Efendi	Kırım Uleması Karasu Şeyhi Mehmed Ef			kabileleri arasında		
8	Hacı Mehmed Efendi	Asrın uleması			kabileleri arasında		
9	Hacıbay Efendi	Benderî Eşşeyh Ahmed E			kabileleri arasında		
10	Abbas Kadı		Yedisian		Yedisian içinde		

TABLO 2: 1859-62 Yılları Arası Türkiye'de İskan Edilen Nogay Kabileleri Ve Başlarında Bulunan Hocaları							
Eyalet-Sancak		Kabile	Takım ve Cemaat				
		Kuban	Hoca Kılıç ve Hoca Ahmet Efendi Takımları				
		Kuşbak	Hoca Ahmet Efendi Takımı				
		Nevruzolu	Hacı Timur Beğ Kasayoğlu Takımı				
ARAMAN	Konya	Canboyluk	Hoca İdris Efendi takımı				
			Hoca Bedrekay Cemaati				
Abdülmelik Efendi takımı							
Hoca Talib Efendi							
Hoca Hacı Kabul Efendi takımı							
Hoca Kasım Giray Beğ takımı							
Hoca Receb Efendi Cemaati							
Canbay Efendi takımı							
Cemboyluk							
Hoca Hacı Abdülvehhab Efendi Takımı							
OZOK	Haymana	Bediškula	Murad Efendi takımı				
		Canboyluk	Hoca Bedragay, Veysi, Abdü'l-alim, Ebutalib ve Hacı Murad Efendi takımları				
		Yedsan	Kadı Mehmed, Hoca Abdurrahman ve Hüseyin Efendi tak				
	Çankırı	Mankıt	Hoca Kara Bolat, Ahmediye, Zeyn ü şerüddin ve Yusuf Efendiler takımları				
Peştav		Hoca Bolat ve Canik Efendi takımların					
LESTİRE, ELANIK, İDİN	Serez (Siroz)	Peştav	Kurman ve Bin Bolat hocalar				
		Besnâd	Kadı Bekir ve Ali Karabay ve Seyyid Ali ve Mehmed bin debek? Arslan ve Abdülğanî ve İmam Mülâ ve Muzay ve Ahmed Efendiler takımları				
HÜDAVENDİGAR	Karasi	Bahkesir	Kuban				
		Bahkesir	Hoca Ahmed Efendi takımı				
		Sultan-çayırın	Abdülgaftar Efendi takımı				
	Bursa	Peştav	Hoca Karabattal, Abdülazîz ve Hoca Salih Efendiler takımları				
		Sur kabilesinden	Hoca Murad Efendi takımından				
		Sur ahalisinden	Hoca Habîbullah ve Ahmed Giray Efendilerin takımları				
	İzmit		Hoca Ramazan Efendi takımı				
K. Sahip	Peştav	Hacı Timur Beğ ve ailesi					
		CanArslan Mirza, KaraHoca,Şerafeddin, Şemseddin, Bekir, MuhtarHoc takımları					
			Hoca Muhtar Efendi Takımı				
ASTAMON U	Kastamonu	Canboyluk	Hoca Can Mehmed Abdü'l-malik Eman Akay, Abdü'l-Vehhab ve Beğbay Efendiler takımları				
		Canboyluk	Şakir Efendi takımı				
		Gaziler	AllahVerdi Efendi takımı				
EDİRNE	Saray Buriçak Çiftliği	Kırım Nogayı	Hoca Murad Efendi takımı				
		Tekfurdağı-Hayrabolu	Yedisian				
			Otu Ali Efendi takımı				
HA EP	Halep	Kasalay	Hoca Timur Beğ takımı				